

УДК 343.9

ПРОБАЦІЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НЕПОВНОЛІТНІХ

Ілона МИХАЙЛОВА,
помічник судді
Верховного Суду України,
здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The article deals with the outlooks for introduction in Ukraine of the juvenile justice in the system of preventing juvenile delinquency, where the institute of probation should be one of the integral parts, which is caused by objective necessity of humanizing criminal justice. The author has analyzed publications and research papers, which launched settlement of the problems of development of the juvenile justice components both at the level of fundamental researching and expertizing the introduction of probation; on the basis of empirical data it is proved the necessity to establish juvenile justice in Ukraine, and general and special functions to be performed by the bodies and agencies with the competence in the sphere of children protection have been defined; and also legislative ways of realization of the resocialization function of juvenile justice have been analyzed.

Key words: juvenile justice, juveniles, probation, socialization, resocialization, adaptation of juveniles, who committed crimes and are released from the places of detention.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню перспектив запровадження в Україні ювенальної юстиції в системі запобігання злочинам неповнолітніх, однією із складових якої має бути інститут пробації, що зумовлено об'єктивною потребою гуманізації сфери кримінальної юстиції. Автором проаналізовано публікації та наукові роботи, де започатковано розв'язання проблем розвитку складових ювенальної юстиції як на рівні ґрунтовних досліджень, так і під час підготовки наукових експертних висновків стосовно запровадження пробації; на підставі емпіричних даних доведено необхідність створення в Україні ювенальної юстиції, визначено загальні та спеціальні функції, які мають виконувати органи й служби, компетентні у сфері захисту прав дітей; проаналізовано законодавчі шляхи реалізації ресоціалізаційної функції ювенальної юстиції.

Ключові слова: ювенальна юстиція, неповнолітні, пробація, соціалізація, ресоціалізація, адаптація неповнолітніх, які вчиняють правопорушення та звільняються з місць позбавлення волі.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України відбуваються докорінні зміни не лише в соціально-політичному житті суспільства, а й у системі кримінальної юстиції. Це тривалий і складний процес, оскільки він вимагає одночасного вирішення низки важливих питань. Одним із них є вжиття дієвих заходів щодо запобігання злочинам осіб, які не досягли повноліття.

Результатом аналізу вікових груп неповнолітніх за допомогою кримінологічних показників і соціологічного опитування неповнолітніх свідчить, що коефіцієнт кримінальної активності у віковій групі 14–16 років майже втричі нижчий, ніж у неповнолітніх віком 16–18 років. Для злочинності неповнолітніх характерна підвищена латентність, тому що більшість їх протиправних діянь сприймаються як дії, викликані недостатньою соціальною зрілістю (хуліганські дії, відбирання грошей у інших дітей молодшої вікової категорії тощо). Також характерними особливостями злочинності неповнолітніх є рівень рецидиву, що постійно зростає та у 2013 році, порівняно з попередніми роками, становив близько 27%. Ще однією ознакою є груповий характер злочинності неповнолітніх, що дає їм змогу компенсувати психологічну невпевненість у своїх вчинках, малий життєвий досвід, сприяє об'єднанню фізичних зусиль, необхідних для досягнення злочинного результату [1, с. 71–86].

За результатами аналізу судової статистики за 2009–2013 рр. з'ясовано, що в період з 2009 р. до 2010 р. кількість неповнолітніх засуджених суттєво збільшилась – з 8,6 тис. до 10,9 тис. осіб (на 27,2%) [2]. У 2011 р. показник

засуджених неповнолітніх знизився на 20,2% і дорівнював 8,7 тис. осіб. Наступний 2012 р. характеризувався незначним збільшенням (майже на 4%) кількості неповнолітніх засуджених – до 9 тис. осіб.

У 2013 р. за вчинення злочинів у неповнолітньому віці було засуджено 5,9 тис. осіб, що на 34,4% менше, порівняно з 2012 р., їх частка від кількості всіх засуджених становила 4,8% (у 2012 р. – 5,5%). У тому числі у віці від 14 до 16 років вчинили злочини 1,7 тис. осіб, що на 33,3% менше, або 28,7% (у 2012 р. – 28,2%) від кількості засуджених неповнолітніх. За тяжкі та особливо тяжкі злочини засуджено 3,3 тис. осіб, або 55,6% (у 2012 р. – 57,9%). До позбавлення волі на певний строк засуджено 1,2 тис. неповнолітніх осіб, що на 22,9% менше, водночас їх частка від кількості засуджених неповнолітніх дещо збільшилась – 19,5% (у 2012 р. – 16,6%). Суди звільнили від відбування покарання з випробуванням 3,6 тис. підлітків, або 61,5% (у 2012 р. – 68,2%) від кількості засуджених неповнолітніх. Примусові заходи виховного характеру суди застосували стосовно 987 неповнолітніх осіб, що на 40% менше порівняно з 2012 р.

Вищенаведене вказує на те, що існує стійка тенденція до гуманізації сфери кримінальної юстиції, зокрема щодо здійснення кримінального судочинства стосовно неповнолітніх. Хоча спостерігається збільшення частки обвинувальних вироків стосовно осіб, які не досягли повноліття, проте відбувається й збільшення кількості звільнених від відбування покарання з випробуванням від кількості засуджених неповнолітніх. Однак суспільно небезпечні наслідки злочинів неповнолітніх потребують не тільки за-

стосування соціально-економічних, медичних, правових та інших заходів впливу, а й пошуку інших ефективних засобів запобігання цьому небезпечному соціально-правовому явищу.

На сьогодні у вітчизняному правовому середовищі активно обговорюється питання щодо перспектив запровадження в Україні ювенальної юстиції в системі запобігання злочинам неповнолітніх, однією із складових якої має бути інститут пробації.

Аналіз публікацій і наукових робіт, де започатковано розв'язання проблем розвитку складових ювенальної юстиції свідчить про те, що питання доцільності впровадження, місця й ролі вказаного інституту в правовій системі держави, засади функціонування такого інституту привертала увагу вітчизняних учених-юристів як на рівні ґрунтовних досліджень (наприклад, роботи С.М. Зеленської, Н.М. Крестовської, О.Г. Кальмана, Ю.А. Ліхолстової, Я.В. Мачужак), так і опосередковано при висвітленні більш змістовних проблемних питань, при підготовці наукових експертних висновків стосовно напрямів та зразків запровадження перспективної моделі ювенальної юстиції. Водночас однаковість в науковому фаховому середовищі щодо конкретних шляхів вирішення цих питань, на жаль, немає і до цього часу. Вважаємо, що дослідниками недостатньо уваги приділялося вивченню механізму реалізації функцій ювенальної юстиції в системі запобігання злочинам неповнолітніх в Україні.

Метою статті є вивчення питання щодо механізму реалізації ресоціалізаційної функції ювенальної юстиції в Україні, зокрема в аспекті доцільності впровадження інституту ювенальної пробації як засобу постпенітенціарної адаптації неповнолітніх осіб, які вчиняють правопорушення та звільняються з місць позбавлення волі.

Мета зумовила постановку й розв'язання таких завдань: визначити доцільність упровадження ювенальної юстиції в Україні; проаналізувати точки зору прихильників запровадження такого виду юстиції та його противників; на підставі емпіричних даних зробити висновок щодо необхідності створення в Україні ювенальної юстиції; визначити загальні та спеціальні функції, які мають виконувати органи й служби, компетентні у сфері захисту прав дітей; проаналізувати законодавчі шляхи реалізації ресоціалізаційної функції ювенальної юстиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному українському суспільстві точки зору з приводу доцільності впровадження в нашій країні ювенальної юстиції розділилися. Одні вважають її необхідним елементом судової системи, інші бачать у ній загрозу, що згубно впливатиме на життя українських родин.

Окремі громадські організації, представники духовенства в засобах масової інформації та на сторінках інтернет-видань заперечують проти впровадження системи ювенальної юстиції в Україні. Такий сплеск активності представників громадськості, безумовно, є позитивним фактором, свідчить про небайдужість суспільства до розвитку нових процедур і механізмів захисту прав дитини.

Точка зору вказаних представників базується на несумісності ювенального правосуддя із православним підходом до виховання дитини, антихристиянським характером такої системи, приматом держави над сім'єю. У цієї категорії суб'єктів викликає побоювання, що впровадження системи ювенальної юстиції призведе до появи деструктивних явищ в українському суспільстві у вигляді незаконного й безпідставного вилучення дітей із благополучних,

але бідних сімей і поміщення таких дітей у прийомні сім'ї, надання працівникам соціальних служб та судів безмежних владних повноважень для втручання в сім'ю зумовить зловживання зазначених працівників [3, с. 5].

Своє невдоволення щодо запровадження ювенальної юстиції висловив і єпископ Української Правосірної Греко-Католицької Церкви (УПГКЦ) Владика Тимотей, який вважає, що ювенальна юстиція – це мережа ювенальних судів у справах неповнолітніх і їм підпорядкованих соціальних служб, які через законодавство й нечіткі юридичні формулювання отримують право контролювати всі сім'ї, навіть благополучні. На думку єпископа, ювенальна юстиція приховує в собі три основні речі, які матимуть юридичну силу: по-перше, матиме місце насильне забирання дітей у батьків і позбавлення батьківських прав; по-друге, дискримінація прав і обов'язків батьків виховувати своїх дітей згідно з моральними та християнськими цінностями; по-третє, ювенальна юстиція підриватиме стосунки між дитиною та батьками, які нібито є найбільшими ворогами дитини [4, с. 12–14].

Дещо в іншому аспекті, але теж критично висловився з приводу впровадження ювенальної юстиції в Україні український психіатр С.В. Глузман [5]. Він наголошує на необхідності розвитку ювенальної юстиції лише за наявності розгалужених соціальних структур для лікування й реабілітації дітей, які страждають від алкогольної та наркотичної залежності, відповідних соціальних служб, де б з неповнолітніми, які відбувають покарання за злочин або до яких судом застосовано примусові заходи виховного характеру, а також із дітьми групи ризику та з важкими підлітками працювали професійні психологи. С.В. Глузман наголошує на відсутності професійних дитячих психіатрів, які за результатами роботи із вищевказаними категоріями неповнолітніх здатні правильно визначити проблему дитини і спрямувати її розвиток у необхідному соціально позитивному напрямі. Вважаємо таку точку зору слушною, оскільки проведені останнім часом дослідження свідчать про те, що існує тенденція зростання психічно хворих осіб та осіб із психічними аномаліями. Уразливим контингентом у цьому випадку є насамперед підлітки [6, с. 74], також існує реальний зв'язок насильницької злочинності з їх психічними аномаліями в межах осудності, які є її умовами, хоча не завжди безпосередніми [7, с. 5].

Дослідження стану злочинності неповнолітніх, аналіз законодавства, яке визначає їх правовий статус і повноваження судів, правоохоронних органів, у тому числі пенітенціарної служби, можливостей реабілітації неповнолітніх правопорушників, результати соціологічного опитування 450 професійних суддів місцевих та апеляційних загальних судів, а також 200 неповнолітніх осіб, до яких було застосовано примусові заходи виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків, зокрема серед неповнолітніх, які перебувають у Комишуваській загальноосвітній школі соціальної реабілітації (Запорізька область) та Охтирському професійному училищі соціальної реабілітації (Сумська область), неповнолітніх осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в Мелітопольській виховній колонії (спеціальній виховній установі в Запорізькій області), вивчення 227 кримінальних справ про злочини неповнолітніх, що розглядалися у 2005–2012 рр. апеляційними судами м. Києва, Запорізької та Сумської областей, Дарницьким районним судом м. Києва, дає підстави для однозначного висновку про необхідність створення в Україні ювенальної

юстиції шляхом реформування наявних і запровадження нових інституцій, залучення недержавних організацій.

Виходячи з цього, вважаємо, що органи та служби, компетентні у сфері захисту прав дітей, мають виконувати як загальні функції, тобто характерні для запобігання злочинам загалом, так і спеціальні, пов'язані з особливим об'єктом запобіжного впливу органів та служб у системі ювенальної юстиції.

До спеціальних функцій ювенальної юстиції слід зарахувати охоронну, запобіжну, виховну, відновну, реабілітаційну, ресоціалізаційну [8, с. 76–79]. Однією із спеціальних функцій ювенальної юстиції є ресоціалізаційна функція, у межах реалізації якої система органів і служб ювенальної юстиції покликана вжити заходів щодо відновлення неповнолітнього, який відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, у соціальному статусі повноправного члена суспільства шляхом поновлення фізичного, психологічного й соціального стану дитини (ч. 2 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Концепцією державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленою Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012, встановлено, що наявна система виконання кримінальних покарань і попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму й поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань.

Однією з проблем Державної кримінально-виконавчої служби України є низький рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, що не дає змоги забезпечувати умови для ефективної індивідуальної корекції їх поведінки, створення умов для виправлення й ресоціалізації засуджених, що призводить до непоодиноких випадків суїцидів в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, невідповідності до життя після звільнення з установ виконання покарань і, як наслідок, до значної кількості випадків пенітенціарного рецидиву. Критичний стан підприємств установ виконання покарань не дає змоги забезпечити залучення всіх засуджених до праці, яка є одним із засобів виправлення та ресоціалізації. Неefективною є й система виконання покарань, альтернативних позбавленню волі. Зазначене зумовлено невідповідністю матеріально-технічної бази й кількості персоналу кримінально-виконавчої інспекції та обсягу покладених на неї завдань і функцій. Процес виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не забезпечує соціально-виховного впливу на засуджених і переважно зводиться до формального контролю за виконанням засудженими обов'язків, покладених на них судом [9].

Пунктом 3 зазначеної концепції визначені шляхи і способи розв'язання вказаних проблем: 1) поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту; 2) підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими; 3) підвищення ефективності виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Загалом для вирішення вищевказаних соціально значимих проблем у роботі Державної кримінально-виконавчої служби України найперспективнішим є створення правових і матеріально-технічних умов для реформування кримінально-виконавчої інспекції в службу пробації, а також запровадження процедури досудової пробації.

Пробація (від лат. Probatio) – випробування – юридичний термін, що використовується в міжнародному праві

для визначення назви й діяльності служби, що історично створювалася для організації роботи з особами, які вчинили кримінально каране діяння, засудженими, але не позбавленими волі, або звільненими з-під варту.

Залежно від специфіки національної системи кримінальної юстиції різняться й сутність інституту пробації. Член Ради з питань умовно-дострокового звільнення Німеччини, експерт Ради Європи Юрген Мутц, вважає, що пробація в широкому сенсі охоплює будь-яку діяльність, спрямовану на реабілітацію й реінтеграцію злочинця в суспільство. У цьому сенсі пробація розглядається як елемент соціальної та кримінальної політики, котра має бути спрямована на запобігання злочинності, рецидивізму і створення безпечнішого суспільства [10, с. 19–23].

Підтримуючи вищезазначену точку зору, вважаємо, що в широкому сенсі є можливим розуміння інституту пробації як форми соціально-правового контролю, що об'єднує заходи виховного впливу на злочинців, які перебувають на волі в умовах випробування [11, с. 190–193].

Суть пробації полягає в установленні певних обмежень і обов'язків, що покладаються судом на правопорушника з метою його соціальної реабілітації [12, с. 45–49]. Відтак, інститут пробації має стати складовою системи ювенальної юстиції як комплекс заходів, що за рішенням суду може бути застосований до особи, котра вчинила злочин, у разі призначення їй покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або іншого виду відповідальності, спрямованого на ресоціалізацію цієї особи.

У межах вказаного інституту забезпечуються заходи, спрямовані на надання різних видів допомоги піднаглядній особі. Пробація передбачає не вчинення нових злочинів і виконання визначених судом обов'язків, наприклад, пройти курс лікування, продовжити професійне навчання, повідомляти суд про зміну місця проживання й роботи, прибути до суду за викликом тощо. Це дещо нагадує чинну ст. 75 КК «Звільнення від відбування покарання з випробуванням», але пробація – це ширший комплекс заходів, здійснення корекційних програм, спрямованих на профілактику агресивної поведінки, рецидиву злочинів, мотивацію позитивних змін особистості й поліпшення соціальних стосунків.

Слід відзначити, що протягом останніх років суб'єктами законодавчої ініціативи ведеться активна робота щодо законодавчої регламентації впровадження інституту пробації.

За останні роки органами державної влади, науковцями та окремими громадськими організаціями в Україні зроблено істотні кроки щодо реалізації державної політики у сфері кримінальних і кримінально-виконавчих відносин, у тому числі стосовно неповнолітніх, упровадження пробації, реформування пенітенціарної системи, зокрема, кримінально-виконавчої служби тощо. Прийнято низку нормативно-правових актів у зазначених сферах, а також суб'єктами законодавчої ініціативи внесено до парламенту кілька проектів законів стосовно гуманізації кримінального законодавства, у тому числі шляхом упровадження пробації.

Зокрема, у 2013 р. Кабінетом Міністрів України на розгляд парламенту було внесено Проект Закону України «Про апробацію» від 18.01.2013 р. за реєстр. № 1197-1, що передбачає впровадження в Україні пробації як системи наглядових і соціально-виховних заходів, які застосовуються за рішенням суду до осіб, які притягаються або яких притягнуто до кримінальної відповідальності. На вказаний

проект закону було надано позитивний висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України.

Новелою законопроекту є те, що однією з функцій органів пробації буде складання досудових доповідей, тобто письмове забезпечення суду інформацією, що характеризуватиме особу, яка притягається до кримінальної відповідальності. Зазначені норми є правовою підставою для реалізації досудової функції інституту пробації. Однак вважаємо дослідчим ст. 9 доповнити положенням про те, що «...працівникові органу пробації заборонено здійснювати вплив на суд».

Вищевказаним проектом закону передбачається зниження рівня рецидивної злочинності в державі завдяки вдосконаленню системи нагляду та впровадженню соціально-виховної роботи з особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, та засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Крім того, більше ніж 98% опитаних професійних суддів висловили думку про потребу в здійсненні соціального супроводу або патронажу неповнолітніх, які звільнилися з місць позбавлення волі. Сутність післясудової функції пробації полягає в соціально-психологічному впливі працівника пробації на засудженого з метою зняти напруження, страх, невдоволення, агресію тощо. Значну роль у цьому випадку відіграють тематичні бесіди з піднаглядним засудженим, відвідування його вдома тощо.

Відповідно до ст. 4 законопроекту, метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень і забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їх відповідальності.

Окрім того, ст. 13 законопроекту «Особливості пробації щодо неповнолітніх» визначає, що пробація стосовно осіб, віком від 14 до 18 років, здійснюється з урахуванням вікових і психологічних особливостей неповнолітніх. Пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного та психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості й поліпшення соціальних стосунків.

Ст. 8 вказаного проекту закону встановлено види пробації: досудова, наглядова та пенітенціарна пробація.

Пенітенціарна пробація визначена як підготовка осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового й побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання (ст. 11 проекту закону).

Проте серед заходів, що застосовуються до осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, указаною нормою встановлено лише таке: визначення місця проживання після звільнення, влаштування до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізація до закладів охорони здоров'я, працевлаштування працездатних осіб. Вважаємо, що заходи пенітенціарної пробації слід диференціювати й наповнити заходами соціально-виховного, психологічного характеру (наприклад, перебувати в тісному контакті із працівником органу пробації, приходити до нього на бесіди та приймати його в себе вдома; брати участь у визначеній судом діяльності, зокрема, у спеціалізованих соціально-психологічних тренінгах для осіб, що вчинили злочини проти життя і здоров'я та інші види протиправних діянь, програмах утримання від вживання алкоголю тощо).

Убачається, що вжиття вищевказаних заходів дало б змогу реалізувати функцію органів пробації щодо здійснення нагляду і проведення із суб'єктами пробації соціально-виховної роботи. Ця робота буде проводитися за індивідуальним планом з урахуванням оцінки ризиків учинення суб'єктом пробації нових кримінальних правопорушень і передбачатиме диференційований підхід при наданні консультативної, психологічної та інших видів допомоги, сприятиме працевлаштуванню, залученню до навчання, участі у виховних заходах і соціально корисній діяльності.

Загалом вважаємо, що положення вказаного проекту закону забезпечуватимуть поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту; сприятимуть підвищенню рівня організації соціально-виховної і психологічної роботи із засудженими; зростанню ефективності виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Однак вищевказаним проектом закону не визначено конкретного переліку заходів, що можуть бути застосовані до неповнолітнього, який відбував покарання у вигляді позбавлення волі. Зміст і перелік таких заходів має бути сформований з урахуванням сутності ресоціалізаційної функції ювенальної юстиції. Це зумовлено зацікавленістю суспільства повернути собі повноцінних людей після відбування ув'язнення, а також захистити себе від скоєння звільненими особами повторних злочинів.

Проблема позитивної постпенітенціарної ресоціалізації неповнолітніх осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, може бути вирішена, якщо провести аналіз понять соціалізації та ресоціалізації неповнолітніх, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

Соціалізація (лат. "socialis" – суспільний) – це процес засвоєння індивідом певної системи знань соціальних норм і культурних цінностей, настанов і зразків поведінки, які дають йому змогу функціонувати як повноправний член суспільства, до якого він належить [13, с. 29].

Процес соціалізації поділяють на два взаємопов'язаних етапи – адаптацію та інтеріоризацію (інтерналізацію). Першим передбачається пристосування людини до навколишнього суспільного середовища, другим – засвоєння і привласнення нею знань, норм життя певного суспільства, що стають складовими самосвідомості особистості [14, с. 7].

Соціалізація відбувається постійно й поступово через накопичення досвіду, розширення знань, формування навичок. Адаптація – шляхом перебування, ланання вже сформованих типів поведінки, звичок, установок, уявлень.

Отже, соціальна адаптація неповнолітніх, звільнених із місць позбавлення волі, як особливий різновид процесу соціалізації особи забезпечує відповідність поведінки індивіда вимогам суспільства, засвоєння ним соціально корисних позицій, які сприяють виробленню здатності особи вирішувати життєві проблеми.

Адаптація особи як спосіб включення її в систему норм, соціальних і моральних цінностей нерозривно пов'язана з правовою культурою, розумінням наявних у суспільстві політичних, етичних, правових явищ, із засвоєнням приписів моральних і правових норм як власних життєвих установок.

Особливостями соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання, є такі: 1) вона протікає після звільнення від покарань, пов'язаних із позбавленням волі; 2) цей соціально-психологічний процес починається з моменту звільнення засуджених від покарання й завершується досягненням відповідності між очікуваннями-вимогами суспільства (окремих соціальних груп) і по-

ведінкою раніше судимої особи; 3) завданням соціальної адаптації осіб, звільнених від покарання, є залучення їх до життя без правообмежень, пов'язаних із покаранням, у новому або такому, що змінилося, 4) соціальна адаптація звільнених від покарання залежить від адаптаційних навичок і здібностей, властивих індивідові спочатку й вихованих в умовах виконання покарання; 5) успіх соціальної адаптації звільнених значною мірою залежить від співвідношення системи особистісних установок і вимог, що висуваються середовищем (трудоим колективом, найближчим побутовим оточенням, сім'єю); 6) соціальна адаптація звільнених може бути забезпечена лише за наявності позитивної взаємозумовленої соціальної спрямованості мікросередовища й особи судимого, сумісності соціальних очікувань середовища й моральних позицій, ціннісних орієнтацій особи.

Вивчення юридичної літератури свідчить про те, що однією із найефективніших технологій соціальної роботи в напрямі соціальної адаптації неповнолітніх, які повернулися із місць позбавлення волі, є соціальний супровід.

Постпенітенціарний соціальний супровід – цілеспрямована діяльність державних і недержавних організацій, соціального працівника (соціального педагога) з питань реалізації соціальної політики щодо осіб, які повернулися із місць позбавлення волі, з метою створення необхідних умов для позитивної соціалізації. Обраний варіант соціального супроводу має бути найефективнішим серед усіх можливих, він узгоджується з клієнтом, реалізується через партнерські стосунки, орієнтується на конкретну проблему, поєднує форми індивідуальної й групової роботи, спрямований на використання інновацій соціальної роботи для позитивної соціалізації молоді, яка повернулася з місць позбавлення волі.

Основними організаційними формами постпенітенціарного соціального супроводу є індивідуальна та групова робота. Серед методів – консультування, представництво прав, психокорекція, тренінгові форми набуття соціальної компетенції та інші методи соціальної впливу [15].

Соціальний працівник (соціальний педагог) для забезпечення рівня постпенітенціарного соціального супроводу має ґрунтовно бути обізнаним у правових, психологічних, педагогічних, соціокультурних питаннях, що стосуються досягнення мети. Фахівці соціальних служб, здійснюючи соціальний супровід, орієнтують людину на стандарти демократичного суспільства. Відтак, підхід має орієнтуватися на позитивні чинники, віру в гуманну природу людини, але водночас слід розуміти всі складності поновлення соціальних рис колишніх ув'язнених.

Постпенітенціарний соціальний супровід молоді, яка звільнена з місць позбавлення волі, – це технологія соціальної роботи, яка полягає у створенні умов для ресоціалізації звільнених, а в разі потреби – і представництво їх інтересів у правозахисній діяльності з метою дотримання прав і свобод покараних.

Відповідно до ст. 6 Кримінально виконавчого кодексу України, ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Це складна соціально-правова категорія, яка охоплює різні сторони оновлення соціальних зв'язків як під час відбування покарання, так і після нього. Саме тому в пенітенціарній педагогіці ресоціалізацію ділять на пенітенціарну та постпенітенціарну. Пенітенціарна ресоціалізація являє собою вироблен-

ня в засудженого законослухняної поведінки в установі виконання покарань; до постпенітенціарної ресоціалізації зараховують комплекс заходів щодо трудового й побутового влаштування і встановлення зв'язків із засудженим з метою його подальшої соціальної реабілітації після звільнення на свободу, у результаті чого забезпечується відновлення засудженого в соціальному статусі та повернення до самостійного життя. Говорити про досягнення ресоціалізації можливо лише в тому випадку, коли в засудженого після звільнення вирішені всі проблеми як соціального, так і побутового плану: житлова проблема, питання працевлаштування, фінансового забезпечення тощо [16]. Виходячи з цього, говорити про остаточну ресоціалізацію неповнолітнього засудженого безпосередньо під час відбування покарання неможливо, у цей період можна лише зробити певні кроки для забезпечення її досягнення після звільнення.

Створення умов для позитивної соціалізації молодих людей, які повернулися з місць позбавлення волі, полягає в обізнаності своїх прав і обов'язків, які передбачені вітчизняним законодавством.

Відповідно до вимог Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» звільнені молоді люди, віком до 35 років, отримують інформаційну, правову, трудову, психолого-педагогічну, медичну й інші форми соціальної допомоги в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на підставах і в порядку, передбаченому законодавством.

Згідно із законодавством, здійснюється паспортизація осіб, які відбувають покарання, вирішуються проблеми повернення їх у сім'ю, забезпечення права на створення житлово-побутових умов, реалізації права на працю й освіту, надання медичної допомоги звільненим особам.

Проте на практиці вказані питання щодо неповнолітніх, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі, вирішуються, на жаль, не в повному обсязі. Позитивний досвід роботи в указаному напрямі свідчить лише про пошуки для засуджених роботи та житла. Натомість досвід інших країн засвідчує більш ефективну підтримку для звільнених з місць позбавлення волі. Так, Мін'юст Великобританії закликає найбільші компанії брати на роботу більше екс-ув'язнених. Представники найбільших британських компаній позитивно поставилися до ініціативи влади допомогти їм знову розпочати чесне життя.

У США до слухання справи про умовно-дострокове звільнення засуджений має підготувати план свого перебування на свободі після умовно-дострокового звільнення з указівкою на те, де він буде проживати, чим планує займатися, який спосіб життя буде вести.

Призначення заходів пробації передбачається законодавством федерації та всіх штатів як альтернатива позбавленню волі. Найчастіше пробація включається в систему покарань, оскільки цей захід нічим не відрізняється від низки інших. Вирішення питання та застосування пробації судом неможливо без попереднього вивчення особистості засудженого.

У Китаї існує мікрорайонна реабілітація, що працює в експериментальному порядку у великих містах і провінціях. Зміст мікрорайонної реабілітації полягає в тому, що для спостереження за особою, яка звільняється з місць позбавлення волі, у мікрорайоні призначається спеціальний державний орган, що за допомогою зацікавлених громадських рухів та організацій, соціальних добровольців займається виправленням злочинної психології і сприяє її ресоціалі-

зації. Суб'єктами є засуджені, яким призначено покарання у вигляді громадського нагляду з відстрочкою виконання вироку, а також особи, звільнені умовно-достроково або за спливом строку покарання із позбавленням політичних прав [10, с. 19–23].

Досягнення таких позитивних результатів вимагає активної взаємодії кількох суб'єктів системи ювенальної юстиції, зокрема, органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства. Необхідною умовою реалізації цієї функції є виправлення неповнолітнього, який відбуває покарання, соціально-виховна робота з такою категорією осіб, заходи залучення до суспільно-корисної праці, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, залучення громадських організацій для уникнення ризику випадання неповнолітніх із позитивної соціалізації.

З огляду на викладене з метою успішного постпенітенціарного соціального супроводу неповнолітніх і молоді проект закону варто доповнити низкою положень, які більш детально будуть характеризувати особливості пробації щодо неповнолітніх, а саме:

– по-перше, визначити перелік обов'язків, які можуть покладатися на дитину, якій установлено пробацію: суспільно-корисні роботи; зайняття певними видами діяльності, спрямованою на відшкодування збитків, спричинених злочином; участь у реабілітаційних програмах; обмеження дозвілля; обмеження в часі перебування на вулиці; перебування в пробаційному центрі; відвідування сеансів психотерапії; проходження курсу лікування від алкогольної, наркотичної, токсичної залежності; відвідування корекційних програм, спрямованих на профілактику агресивної та девіантної поведінки тощо; зобов'язання здобути повну середню, базову чи повну вищу освіту;

– по-друге, визначити, перелік заходів виховного характеру, що можуть застосовуватись у межах пробації щодо неповнолітніх, не пов'язаних із позбавленням волі: виправний нагляд, здійснюваний наглядачем; громадський осуд; примусове вибачення перед потерпілим; примусове усунення шкоди, завданої неповнолітнім, що вчинив злочин; проходження курсу виховного навчання у визначеній судом школі або спеціальній школі-інтернаті; повідомлення про можливість направлення на навчання до визначеної судом школи або спеціальної школи-інтернату;

– по-третє, доповнити ст. 9 «Види пробації» таким видом пробації, як судова пробація, яка виконуватиме роль соціально-психологічної оцінки неповнолітнього з метою допомогти суду при індивідуалізації покарання [12, с. 45–49]. Також вважаємо за доцільне ст. 9 доповнити положенням про те, що «...працівникові органу пробації заборонено здійснювати вплив на суд».

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що запровадження інституту ювенальної пробації в Україні – це прогресивна ідея, яка має змінити на краще стан запобігання злочинам неповнолітніх, сприятиме усуненню передумов їх учинення, що мають економічний, інформаційний, соціальний, моральний, правовий характер. Указаний інститут має стати складовою системи ювенальної юстиції, щоб удосконалити суспільні відносини в державі, підвищити рівень життя, змінити ставлення людей до низки цінностей і поліпшити моральне та фізичне здоров'я нації.

Список використаної літератури

1. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки) : [монографія] / [Є.М. Блажівський, І.М. Козьяков, О.О. Книженко, О.М. Литвак, О.Н. Ярмиш та ін.]. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – с. 71–86.
2. За даними Державної судової адміністрації України за 2009–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.
3. Тимошук А. Ювенальная юстиция: зло во благо детей? Почему ювенальные суды превращаются в детских монстров? / А. Тимошук // Судебно-юридическая газета. – 2010. – 26 апреля. – № 15. – С. 5.
4. Сесар К. Карательное отношение общества: реальность и миф / К. Сесар // Правоведение. – 1998. – № 4. – С. 12–14.
5. Глузман С. Нужна ли Украине ювенальная юстиция? / С. Глузман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lifepravda.com.ua/columns/2011/06/20/80615/>.
6. Лень В. Психічне здоров'я населення України – одне з першочергових завдань держави / В. Лень // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 8 (34). – С. 74.
7. Ходимчук О.О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.О. Ходимчук ; Нац. Акад. внутр. справ України. – К., 2005. – С. 5.
8. Михайлова І.М. Щодо спеціальних функцій ювенальної юстиції в Україні / І.М. Михайло // “LUDSKE A OBČIANSKE PRAVA A SLOBODY: MECHANIZMUS ICH IMPLEMENTACIE A OCHRANY V ROZNYCH ODVETVIACH PRAVA” Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie, Bratislava, 19–20 septembra 2014 p. – Bratislava : PANEURÓPSKA VYSOKÁ ŠKOLA FAKULTA PRÁVA, 2014. – С. 76–79.
9. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.
10. Никитин А.М. Зарубежный опыт постпенитенциарной адаптации лиц, освобождающихся из мест лишения свободы / А.М. Никитин, Е.Л. Плюшева // Российская юстиция. – 2013. – № 8. – С. 19–23.
11. Михайлова І.М. Інститут пробації: окремі аспекти впровадження / І.М. Михайлова // Підприємництво, господарство і право. – № 10. – 2009. – С. 190–193.
12. Василевич В.В. Кримінологічне обґрунтування запровадження інститутів відновного правосуддя та пробації в Україні / В.В. Василевич, І.М. Михайлова // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 45–49.
13. Зверева О.В. Соціальна робота в Україні : [навчальний посібник] / О.В. Зверева, С.Я. Безпалько, І.Д. Марченко. – К. : Центр навч. літ., 2004. – С. 29.
14. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка : [навчальний посібник] / С.С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – С. 7.
15. Коваль В.В. Постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх / В.В. Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
16. Науково-практичний коментар до ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/komentar/kruminal-vukon/309-glava1/4756--6-----.html>.